

De russiske statsformer og krigsfangenskab under og efter Første Verdenskrig, 1914-1922

I dag tager vi det for givet, at krigsfanger bliver behandlet anstændigt. Det kan vi takke bl.a. den russiske krigsminister Aleksej Kuropatkin for. Men fredskonferencernes pæne hensigter overlever ikke altid mødet med krigens brutale kaos.

af cand.mag., ph.d.-stipendiat Kim Frederichsen, Institutet for Tverkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet

Under Første Verdenskrig blev hver 8. soldat – svarende til et sted mellem 8 og 10,5 millioner soldater – taget til fange. På Østfronten kæmpede tre kejserriger om sejren. Ingen af dem overlevede verdenskrigen. Blandt krigsfangerne var kendte skikkelser fra det 20. århundredes historie som forfatteren til *Den gode soldat Svejk*, Jaroslav Hasjek, lederen af det kortvarige ungarske rådsrepublik, Bela Kun, den danske nazifører, Frits Clausen, samt den senere jugoslaviske diktator, J. Broz Tito.

Vi skal se nærmere på, hvordan de forskellige regimer, der havde magten i Rusland fra krigsudbruddet i 1914 til repatrieringens afslutning i 1922 forholdt sig til den internationale lovgivning om behandling af krigsfanger, hvor mange krigsfanger det drejede sig om, og endelig om man kan hævde, at de russiske krigsfangelejre havde en indflydelse på det 20. århundredes historie.

Haag Konventionerne af 1899 og 1907
I de godt 150 år, der gik forud for Første Verdenskrigs udbrud, opstod der indenfor den politiske filosofi og internationale fol-

keret en opfattelse af krigsfanger, ikke som en kollektiv masse, men som individuelle personer med ret til human behandling.¹

I 1898 foreslog den russiske krigsminister Aleksej Kuropatkin (1848-1925) at indkalde til en international fredskonference med det formål at finde effektive midler til at beskytte alle folkeslag ved hjælp af en reel og varig fred.

Haag blev valgt som værtsby pga. de tætte dynastiske forbindelser mellem de to monarkier (det russiske og det nederlandske) og den russiske gesandts status dér som *doyen* (dvs. den gesandt, der har været akkrediteret længst det pågældende sted). Ved den første konference deltog 24 lande. Ved den anden konference i 1907 var der 44 deltagende lande. Den første konference endte med tre konventioner, tre deklamationer og syv resolutioner, mens den anden udmøntede sig i 13 konventioner og een resolution.²

De to konferencer søgte gennem diplomatiske aftaler at opstille et regelsæt for fremtidig krigsførelse. Et af de punkter, der blev omhandlet, var behandlingen af krigsfanger, der var opdelt i tre underpunkter:

Krigsminister Kuropatkin; initiativtager til fredskonferencerne op til Første Verdenskrig.

- 1: En definition af kombattanter med ret til krigsfangestatus.
- 2: Regler for behandlingen af krigsfanger.
- 3: Regler for interneringen af syge og sårede krigsfanger i neutrale lande.

Det blev fastslået, at krigens rettigheder, love og forpligtelser gjaldt for regulære hære, militser, frivillige korps og til dels også indbyggere, der spontant greb til våben, når fjenden nærmede sig, så længe de nævnte grupper stod til ansvar overfor en kommandant, var i besiddelse af distinkt emblem, bar deres bevæbning åbenlyst og handlede i overensstemmelse med regler og vedtægter for krigsførelse. En hær kunne bestå af såvel kombattanter som ikke-kombattanter, men alle have ret til at blive behandlet som krigsfanger.

I reglerne for behandlingen af krigsfanger hed det:

- At de var underlagt den fjendtlige magt og ikke den individuelle tilfangetager, at de kun måtte fratages militære papirer, våben og heste, men ikke personlige ejendele.
- At de som en sikkerhedsforanstaltning måtte indespærres.
- At krigsfangerne måtte sættes til at arbejde for offentlig, privat eller egen regning, men ikke sættes til militært arbejde til samme tarif som arbejde udført af tilbageholdelsesmagtens egne militærpersoner. I 1907 blev det som den væsentligste forskel mellem de to konventioner fastslået, at officerer var fritaget for arbejdspligten, i stedet blev de udbetalt en løn svarende til lønnen for en officer af samme rang hos tilbageholdelsesmagten.

- At krigsfanger skulle bespises efter samme regler som soldaterne hos tilbageholdelsesmagten.
- At krigsfangen var underlagt den militære lov hos tilbageholdelsesmagten.
- At den tilfangetagne kun havde pligt til at oplyse sit sande navn og rang.
- At krigsfangen kunne straffes disciplinært for flugtforsøg, men ikke ved en gentilfangetagelse ved fronten efter et vellykket flugtforsøg.
- At nødhjælpsorganisationer så vidt muligt skulle have adgang til interneringsstederne.
- At breve, pengeanvisninger og pakker var portofritagne.
- At de krigsførende parter havde pligt til at oprette informationsbureauer med dossierer på den enkelte krigsfange, så alle henvendelser om krigsfanger kunne blive besvaret.
- At krigsfangerne skulle repatrieres hurtigst muligt efter en fredsslutning.

Neutrale magter kunne modtage krigsfanger (herunder syge og sårede) fra de krigsførende lande, de skulle internere flygtede krigsfanger, de skulle selv afholde udgifterne ved interneringen og fangerne skulle repatrieres hurtigst muligt efter en fredsslutning.³

Konventionernes retningslinier var almindeligt anerkendte og blev indskrevet i den britiske *Manual of Military Law* og den tyske *Kriegsbrauch für Landeskriege*.⁴

I flere samtidige russiske encyklopædiske værker hed det, at krigsfanger var personer, der havde fået indskrænket deres personlige frihed for at forhindre yderligere deltagelse i krigshandlinger. Den russiske zarmagt anerkendte med andre ord også krig som en væbnet kamp

mellem to stater, hvis tilfangetagne repræsentanter kun kunne få begrænset deres frihed, så længe det drejede sig om at beskytte sin egen militære sikkerhed, mens krigshandlingerne pågik.⁵

Haag-konventionerne var et udtryk for det liberale ideal for behandling af krigsfanger, der var udsprunget af oplysningstidens tro på fornuftens sejr over instinktet og den anglo-amerikanske tro på lovens virkningsfuldhed som bremsekraft for krigens brutalitet ved at skabe et fælles regelsæt for krigsførelse.⁶

Spørgsmålet om antallet af krigsfanger

Det er meget vanskeligt at beregne, hvor mange soldater, der blev taget til fange under Første Verdenskrig på grund af de usikre metoder for registrering af fangerne hos de krigsførende parter.⁷

Men på baggrund af samtidige beregninger blandt implicerede embedsmænd hos oprindelsesmagten, nødhjælpsarbejdere og til dels arkivmateriale fra de russiske krigsfangemyndigheder er der efterhånden opstået konsensus om ca. 2,3 millioner krigsfanger i Rusland under Første Verdenskrig.⁸

Russisk krigsfangeforvaltning i teori og praksis

Under og efter Første Verdenskrig havde mindst fire magter større eller mindre kontrol over Rusland. Det drejede sig om zarstyret, de provisoriske regeringer, bolsjevikkerne samt de hvide modregeringer under den russiske borgerkrig. Hertil kom, at USA og Japan i en periode overtog bevogtningen af en række lejre i russisk Fjernøsten.

Krigsfangeforvaltningen i Rusland var meget kaotisk. Den nominelle ledelse lå hos Krigsministeriet, mens General-

stabens Hovedstyrelse (GUGSj) skulle udsende de generelle retningslinier til de enkelte militærdistrikter, som Rusland militæradministrativt var inddelt i. Dertil skulle Russisk Røde Kors via sit Centrale Oplysningsbureau modtage oplysninger om alle krigsfanger fra GUGSj og sende dem videre til indenrigsministeriet. Hertil kom den i 1916 i GUGSj oprettede "Afdeling for evakuering og bestyrelse af krigsfanger", ligesom "Den operative afdeling", "Mobiliseringsafdelingen" og "Det særlige samråd for ordening og koordinering af tiltag til statens forsvar" beskæftigede sig med krigsfangerne. I forhold til benyttelsen af fangeres arbejdskraft blev land- og byadministrationerne, Zemstvo og Gorduma, involveret.

Hertil kom, at prins Aleksandr Petrovitj von Oldenburg (1844-1932) blev leder af "Den øverste sanitets- og evakueringssektion", oprettet efter kejserligt dekret, hvilket gav ham ret til at udstede ordrer om alle anliggender, han fandt af interesse, og som de civile og militære myndigheder skulle efterkomme. For krigsfangerne var det en fordel, da han benyttede sig af sit privilegium til at kæmpe for forbedringer af deres forhold.

Prins Oldenburg var en foregangsmand i Rusland. Han byggede skoler, hospitaler, billige spisehuse, teatre og forlystelsessteder i Sankt Petersborg samt et institut for eksperimental lægekunst og et seruminstitut. Ved udbruddet af Første Verdenskrig fik han indført, at der ved alle jernbanestationer i Rusland skulle opstilles kogekedler, så enhver russisk soldat, der måtte komme forbi, kunne få en kop te. Desuden var hans søn gift med zarens søster.

I hvert militærdistrikt blev der oprettet en særlig afdeling for krigsfangeanlig-

gander (de var kronisk underbemandede – i det turkmenske militærdistrikt var der 2 officerer og 4 kontorister til at tage sig af administrationen af over 200.000 krigsfanger).

Typisk blev en forordning udsendt fra centralt hold i Petrograd, den blev modificeret af kommandanterne for det enkelte militærdistrikt efter vedkommendes opfattelse af de lokale forudsætninger, og endelig tilpassede også de enkelte lejrkommandanterne dem til de lokale lejrforhold. Krigsfangerne var derfor som sådan fuldstændig underlagt den lokale lejrkommandants forgodtbefindende. Enkelte kommandanter søgte at skabe et velfungerende system ud af syndfloden af ordrer, men de fleste var reserveofficerer, der havde sørget for at skaffe sig en god post i baglandet – langt fra fronten.⁹

I februar 1917 blev zaren væltet, derefter kom en række socialt og liberalt orienterede regeringer – de såkaldt provisoriske regeringer – til magten frem til oktober 1917, hvor Lenins bolsjevikparti erobrede den ved et statskup.¹⁰

Under de provisoriske regeringer blev der i et forsøg på at rydde op i krigsfangeadministrationen oprettet “Den centrale komite for krigsfangeaffærer” under Russisk Røde Kors’ centralkomite, dog hørte syge og sårede krigsfanger under Den centrale evakueringskomite.¹¹

Efter magtovertagelsen forsøgte bolsjevikkerne først at fralægge sig ansvaret for de menige krigsfangers underhold ved at erklære dem for frie borgere, men efterfølgende oprettedes “Det centrale kollegium for krigsfange- og flygtningeaffærer”.¹²

Efter kuppet opstod der borgerkrig i Rusland, en del af landet kom under

kontrol af de zartro (de hvide), der betragtede sig som i krig ikke bare med de røde, men så fronten som sådan som den nye østfront i verdenskrigen. De videreførte zar- og provisorietidens krigsfangepolitik og -administration.¹³ USA og Japan, der var blandt de lande, der intervererede i Rusland under borgerkrigen, overtog bevogtningen af en række krigsfangelejre i Vladivostok og omegn.¹⁴

I første omgang var det hensigten at bevare de tilfangetagne indespærrede i hele krigens varighed. Efter tilfangetagelsen blev fangerne sendt til en række opsamlings- og transitlejre, hvorfra de blev spredt udover hele det russiske imperium. Fangerne blev anbragt i alt fra egentlige militær- eller interneringslejre til allehånde tomme bygninger såsom karavanestationer, bryggerier og cirkusbygninger.

Såvel antallet af krigsfanger som varigheden af interneringen var uventede for den russiske administration, og i de første krigsvintre udbrød der voldsomme sygdomsepidemier af f.eks. tyfus, malaria, dysenteri, kolera og skørbug i de overfyldte lejre.¹⁵

Den absolut værste lejr var Totskoelejren på sandsteppen ved Orenburg. De dårlige og mangelfulde sanitære forhold, overbefolkningen, sammenbrud af forsyningsvæsnet samt en udtalt ligegyldighed fra lejrkommandanturens side medførte, at mindst 1/3 af de internerede døde af sygdomsepidemier. Hver morgen blev ligene smidt uden for barakkerne for senere at blive begravet i en massegrav – undtagen om vinteren, hvor de blev stablet i tomt vaskrum, indtil frosten var gået af jorden, så de kunne begraves.¹⁶

1907 Haag-konventionen blev tilføjet den såkaldte Martens-klausul, der opfordrede fremtidige krigsførende parter til at

indgå bilaterale aftaler, hvis de praktiske forhold skulle vise utilstrækkeligheder i forhold til den indgåede konvention.¹⁷ I Første Verdenskrig ser vi en række eksempler på, hvordan der blev indgået forskellige bi- og multilaterale aftaler mellem de krigsførende parter omhandlende krigsfangerne.

Under Første Verdenskrig fandt begrebet beskyttelsesmagt sin faste, anerkendte form. En beskyttelsesmagt er en stat, der har fået overdraget ansvaret for at beskytte et andet lands interesser i et tredjeland, som det andet land af en eller anden grund, f.eks. krig, ikke har diplomatiske forbindelser med.¹⁸

USA var f.eks. beskyttelsesmagt for Tyskland og Østrig-Ungarn i Rusland og havde i det hele taget så mange beskyttelsesmagtsskaber, at landet stod i en position, hvor det kunne forhandle forskellige aftaler på plads mellem de krigsførende lande. Den helt centrale var aftalen om lejrinspektioner indgået i vinteren 1914-15. I første omgang påtog USA sig opgaven med inspektionerne. I Rusland blev det kun tilladt én mand at dække hele riget.

I 1915 fik den danskfødte enkezarina Maria Fjodorovna gennemført, at Røde Kors-søstre fra hhv. Rusland, Tyskland og Østrig-Ungarn skulle gennemføre inspektionsrejser i de respektive lande under ledelse af Dansk Røde Kors og ledsaget af danske officerer. Trods problemer i forhandlingerne som følge af den tyske sænkning af to russiske hospitalsskibe blev søsterdelegationsrejserne gennemført i to omgange.

Foruden at inspicere krigsfangelejre udførte søstrene et stort nødhjælpsarbejde. Et andet nødhjælpsarbejde blev iværksat af den føromtalte prins Ol-

denburg, der fik overtalt direktøren for Statens Seruminstitut, Thorvald Madsen, til at gennemføre en vaccinerings af krigsfangerne i det turkmenske militærdistrikt i 1916.

Samme år indgik Røde Kors-samfund fra en række af de krigsførende parter samt Sverige og Danmark den såkaldte *Stockholmprotokol*, der på en række punkter udvidede og præciserede bestemmelserne fra Haag.

Efter USA's krigsindtræden overtog Danmark hvervet som beskyttelsesmagt for Østrig-Ungarn i Rusland. I 1917 fik man gennemført interneringen af syge og invaliderede krigsfanger fra Tyskland, Østrig-Ungarn og Rusland i Danmark i Horserød- og Hald-lejrene.¹⁹

Først fra 1915 begyndte man at anvende de menige krigsfangers arbejdskraft. I første omgang blev krigsfangerne i stort tal sat i arbejde i landbruget, der kronisk manglede hænder. Men en lang række russiske, lokalhistoriske studier viser endvidere, at krigsfangerne hurtigt blev ansat i såvel den offentlige som private industri, til minearbejde, tømmerhugst, på savværker, som gadefejere og i byggeriet, hvor der som følge af indkaldelserne manglede mandlig og især faglært arbejdskraft.²⁰ Omfanget af brugen af krigsfangernes arbejdskraft illustreres måske bedst af en svensk sommerinspektionsrapport fra lejrene i Kazan-guvernamentet: Kun 500 krigsfanger var internerede; de øvrige 15.-20.000 var spredt udover guvernementet på forskellige arbejdspladser.²¹ Alt dette foregik indenfor rammerne af Haag konventionerne.

Derimod var det et brud på konventionerne, da krigsfanger blev sat til at

arbejde på konstruktionen af Murmansk-jernbanen, der var af militærstrategisk betydning, for at bringe krigsmateriel ind i landet. Militæret stod for konstruktionen, der grundet de geografiske og klimatiske forhold var nærmest umulig. Det førte til en høj dødelighed både blandt krigsfanger og andre arbejdere ved byggeprojektet både pga. sygdomspestidier og arbejdsulykker.²²

Et andet brud på konventionerne drejede sig om dannelsen af militære formationer af krigsfanger efter etnicitet. F.eks. blev det forsøgt at danne en jugoslavisk legion, men den strandede på de ikke-serbiske, sydslaviske krigsfangers modstand mod at tilslutte sig et projekt til støtte for storserbiske aspirationer. De ledende serbiske officerer forsøgte at gennemføre en tvangsmobilisering vha. en hårdhændet behandling, der inkluderede tortur og mord. I sidste ende betød de hårdhændede metoder, en fejlslagen indsats på den rumænske front og få frivillige, at projektet mislykkedes.²³ Tito erindrede således, at han havde nægtet at lade sig indrullere, fordi han var imod oprettelsen af et Storserbien, og fordi officererne opførte sig på samme ukvalificerede måde som i den østrig-ungarske hær.²⁴

Selvom "Den tjekkiske legion" kom til at spille en afgørende rolle i den russiske borgerkrig, lykkedes det heller ikke i særlig grad at hverve tjekker og slovakker til en særlig militær formation, og særligt slovakkerne delte ikke det politiske mål om dannelsen af den fælles stat Tjekkosllovakiet.²⁵

Også repatrieringen af krigsfanger efter afslutningen på Verdenskrigen blev et eksempel på internationalt samarbejde. Efter indgåelsen af Brest-Litovsk-trakta-

ten i 1918 påbegyndte oprindelsesmagterne en repatriering, der grundet dels udviklingen i den russiske borgerkrig, dels sammenbruddet af de russiske, tyske og østrig-ungarske kejserriger og deraf dannelsen af en række efterfølgerstater ikke blev tilendebragt.²⁶ 1920-22 blev der gennemført en ny repatriering ledet af Fridtjof Nansen som særligt udpeget kommissær af Folkeforbundet via især estiske havnebyer,²⁷ mens krigsfanger, der stadig var interneret i Sibirien, primært blev repatrieret af "Fonden til repatrieringen af krigsfanger i Sibirien", der var en sammenlutning af 11 amerikanske nødhjælpsorganisationer.²⁸

Af de rundt regnet 2,3 millioner krigstilfangetagne var der i 1924 anslået 673 tilbage i Rusland. De havde slået sig ned som især landmænd og håndværkere og nærede ikke noget ønske om at forlade landet.²⁹

De russiske krigsfangelejres betydning for efterkrigstiden

Blandt historikere diskuterer man den såkaldte *prototypeteori*.

Hovedargumentet er, at lejrene var en prototype på det senere sovjetiske system af KZ-lejre, GULag, og at fangerne blev placeret i cirkler af stadigt dårligere sanitære og klimatiske forhold, alt efter deres etniske tilhørsforhold, således at de værste lejre og arbejdssteder var forbeholdt de tysk- og ungarsksprogede,³⁰ og at den systematiske udnyttelse af fangernes arbejdskraft, uden hensyntagen til deres ve og vel, nødvendiggør en sammenligning med de senere totalitære styre.³¹ Som et eksempel har man peget på arbejdsforholdene i tømmerlejre i Izjevsk-skovene.³²

Heroverfor står såvel en række modargumenter som spørgsmålet om, hvorvidt

det egentlig er det rette spørgsmål, der er blevet stillet om lejrenes betydning for eftertiden.

Specifikt i forhold til tømmerlejrene i Izjevsk står, at de ansvarlige for lejrene – netop pga. forholdene – blev straffet ved militærdomstolen i Perm allerede i zartiden.

Hovedargumenterne imod prototypeorien – trods underernærede fanger bag pigtråd, brugen af kreaturvogne til transport, de hyppige udbrud af sygdomsepidemier samt lejrenes forsyning af landbrug og industri med billig arbejdskraft – er, at der *ikke* var kvalitativ forskel på lejrene i europæisk Rusland og Sibirien (den i særklasse værste, Totskoe, lå i europæisk Rusland), men at forholdene i stedet afhang af lejrenes størrelse i forhold til infrastrukturen og den lokale kommandant og hans nærmeste underordnede. Det betyder, at Haag-konventionerne i så fald skulle have været så fejlslagne, at det åbnede for en ny type lejres opståen, og at hvis det var tilfældet, så skulle de russiske myndigheder have udvist en passivitet uden sidestykke i verdenshistorien. Alternativt er problemet, at lejrene, forplejningen og arbejdsforholdene ikke var dårligere end i de russiske militærlejre og arbejdsmiljø, og altså at de afspejlede det 19. århundredes hierarkiske samfundsopfattelse med dets fordringer om bedre interneringsforhold for officerer end menige. Langt den overvejende del af krigsfangerne vendte levende hjem.³³

For det første var zarstyrets primære interesse i krigsfangerne – i overensstemmelse med Haag-konventionerne – ikke ideologiske, men økonomiske.

For det andet ønskede zarstyret ikke at straffe dem, der blev opfattet som legitime

forkæmpere for deres land. Allerede i oktober 1914, i forbindelse med godkendelsen af reglementet for krigsfanger, understregede den russiske øverstkommanderende, storhertug Nikolaj, at krigsfangerne som legitime forsvarere af deres fædreland skulle behandles med næstekærlighed.³⁴

Samtidige skildringer bekræfter da også det indtryk, at zarmyndighederne havde haft en reel og oprigtig hensigt om at overholde Haag-konventionerne, men at antallet af krigsfanger langt oversteg det, man havde forventet eller forberedt sig på.³⁵

Der var ingen ideologisk lighed med de kommunistiske og nazistiske totalitære regimer, der søgte at skabe utopiske samfund gennem udrensningen af bestemte samfundsgrupper ud fra race- eller klassemæssige kriterier.

Dette kan i princippet udstrækkes til de provisoriske regeringer og de hvide modregeringer, men de havde af økonomiske, magtmæssige og infrastrukturelle årsager langt vanskeligere ved at overholde de internationale forpligtelser, selvom de principielt bestræbte sig på det.³⁶

Derimod fik det russiske krigsfangelejrssystem indflydelse på det 20. århundredes historie i den forstand, at det ideologiske syn på krigsfangerne – ikke som personer, der var blevet “neutraliseret” og dermed taget ud af kampen, men som en potentielt politiseret masse – kom til udtryk hos den af århundredets totalitære magter, der faktisk kom til magten i forbindelse med verdenskrigen: Lenins bolsjevikker.

Da bolsjevikkerne kom til magten, skete der et brud med den liberale politiske diskurs, der gik forud for Første Verdenskrig, og hvor idealet var at behandle

krigsfangerne i overensstemmelse med Haag-konventionerne.

Bolsjevikkerne opfattede derimod ikke krigsfangeren som et individ, men som en del af en bestemt social klasse, og alle sociale og politiske begivenheder som en del af klassekampen. Da krigsfangerne blev anset for potentielle soldater i klassekampen – enten som bevæbnede frontkæmpere eller som revolutionære propagandister til at sprede det ideologiske budskab efter

repatrieringen – kunne neutraliseringen ikke respekteres, og i stedet for skulle der gennemføres et omfattende ideologisk propagandaarbejde for at udskifte nationalitetsfølelsen med klassefølelsen.³⁷

Denne politisk betingede behandling af krigsfanger og andre internerede gik igen blandt en række højre- og venstretotalitaristiske regimer i det 20. århundrede som f.eks. i Nazityskland eller Demokratisk Kampuchea.

Noter

- 1 Kim Frederichsen: *De russiske statsformer og spørgsmålet om de østrig-ungarske krigsfanger under og efter 1. verdenskrig, 1914-1920* (upubliceret speciale, SDU, 2007), s. 1-3; Daniel Marc Segesser: "The Punishment of War Crimes Committed against Prisoners of War, Deportees, and Refugees during and after the First World War", *Immigrants & Minorities* 2008:1-2, s. 139.
- 2 *General-Rapport fra den danske Delegation ved den i Haag i 1907 afholdte 2. internationale Fredskonference* (1908), s. 1-10, 28; A.V. Ignatiev: "Politika v Evropa, na Bliznjem Vostoke i Srednem Vostoke", i A.V. Ignatiev (red.): *Istorija vnesnej politiki Rossii (konets XV v.-1917) tom 5* (Moskva 1997), s. 116-120; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* [herfter *FRUS*] 1898, s. 519, 545ff; 1905, s. 828-830; 1906 *Part 2*, s. 1625-1642; 1907 *Part 2*, s. 1148.
- 3 *FRUS* 1899, s. 540-547; 1907 *Part 2*, s. 1207-1211, 1218-1219; *General-Rapport*, s. 108-117, 132-135.
- 4 Robert Jackson: *The Prisoners 1914-1918* (London 1989), s. 5-7.
- 5 S.A. Solntseva: "Voennyj plen v gody pervoj mirovoj vojny (novye fakty)", *Voprosy istorii* 2000:4-5, s. 98.
- 6 Richard B. Speed III: *Prisoners, Diplomats and the Great War: A Study in the Diplomacy of Captivity* (Westport 1990), s. 3, 31, 39f.
- 7 Reinhard Nachtigal: "Zur Anzahl der Kriegsgefangenen im Ersten Weltkrieg", *Militärgeschichtliche Zeitschrift* 2008:3, s. 345-384.
- 8 Elsa Brändström: *Bland krigsfångar i Ryssland och Sibirien 1914-1920* (Stockholm 1921), s. 12; Hannes Leidinger og Verena Moritz: "Das russische Kriegsgefangenenwesen 1914-1920", *Österreichische Ostheft* 1999:1, s. 83-85; Alon Rachamimov: *POWs and the Great War: Captivity on the Eastern Front* (New York 2002), s. 31-37; Speed III, s. 76, 108-109, 194-195, 209.
- 9 Brändström, s. 12, 45-46; Leidinger og Moritz, s. 87-88, 97; Reinhard Nachtigal: "German Prisoners of War in Tsarist Russia", *German History* 1995:2, s. 199; Samme: "Hygienemassnahmen und Seuchenebekämpfung als Probleme der russischen Statsverwaltung 1914-1917: Prins Alexander von Oldenburg und die Kriegsgefangenen der Mittelmächte", *Medizinhistorisches Journal* 2004:2, s. 137-144, 161; Rachamimov, s. 95-96.
- 10 For udvikling i Rusland i 1917 anbefales Erik Kulavig: *Den Russiske Revolution*

- 1917: *Et folks tragiske kamp for frihed* (2010).
- 11 Solntseva, s. 144.
 - 12 I.S. Holst-Møller: *Dansk Hjælpeaktion for Krigsfangernes hjemsendelse "Danaktion": Krigsfangerne i Rusland og Sibirien 1914-1920 og "Danaktion"s Hovedformaal* (1920), s. 9; Leidinger og Moritz, s. 97-100.
 - 13 Brändström, s. 149, Leidinger og Moritz, s. 393; Peter Pastor: "Hungarian POWs in Russia during the Revolution and Civil War", i Samuel R. Williamson, jr. og Peter Pastor (red.): *Essays on World War I: Origins and Prisoners of War* (New York 1983), s. 156.
 - 14 Brändström, s. 154-155; Reinhard Nachtigal: "Kriegsgefangene der Habsburgermonarchie in Russland", *Österreich in Geschichte und Litteratur* 1996:4-5, s. 253-254.
 - 15 Frederichsen, s. 27-34.
 - 16 Reinhard Nachtigal: "Seuchen under militärischer Aufsicht in Russland: Das Lager Totskoe as Beispiel für die Behandlung der Kriegsgefangenen 1915/16?"; *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas* 2000:3, s. 363-387.
 - 17 Rachamimov, s. 75-76.
 - 18 Hioward S. Levie: "Prisoners of War and the Protecting Power", *The American Journal of International Law* 1961:2, s. 374-378.
 - 19 Bent Blüdnikov: *Krigsfanger – et billed-drama om krigsfanger i Danmark under 1. verdenskrig* (1988). Passim; Frederichsen, s. 7-9, 21-26, 40-42, 56-57; Burkhard Koop: *Dansk Røde Kors og Dansk Krigsfangehjælp under første verdenskrig* (Oldenburg, 2010), s. 45ff; Reinhard Nachtigal: "Die dänischen-österreichisch-ungarischen Rotekreuzdelegierten in Russland 1915-1918", *Zeitgeschichte* 1998:11-12, s. 366-374.
 - 20 I.B. Belova: "Voennoplennye na territorii Kalyzjskoj i Orlovskoj gubernij v gody Pervoj mirovoj vojny", *Voенно-istoritjeskij zjurnal* 2007:12, s. 42-45; Anna Deme-tjenu: "Voennoplennye pervoj mirovoj vojny v Omske", *Prepodavanje istorii v sjkole* 1998:2, s. 32-35; M.A. Feldman: "Rabotjje v Urale v 1914-1922 godakh", *Voprosy istorii* 2011:10, s. 111-113; Ju.A. Ivanov: "Voennoplennye pervoj mirovoj v rossijskoj provintsii", *Otetjestvennaja istorija* 2002:2, s. 100-104; I.N. Novikova: "Rossija – strana kontrastov, i nigde ne eto svojstvo ne projavljaetsja tak jasno, kak v plenu", *Voенно-istoritjeskij zjurnal* 2006:2, s. 55-58; Solntseva, s. 98-105; S.O. Zagorsky: *State Control of Industry in Russia During the War* (New York 1928), passim.
 - 21 Ernst Didiring: *Sveriges Hjälp til Krigsfångarna: Berättelse över Svenska Röde Korsets Hjälpkommittés för Krigsfångar virksamhet under åren 1915-1919* (Stockholm 1920), s. 63.
 - 22 Reinhard Nachtigal: *Russland und seine österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen (1914-1918)* (Remshalden 2003), s. 186f.
 - 23 George Grlica: "Odessa in 1917 from a Croatian Perspective", *Journal of Croatian Studies* 1998, s. 3-114.
 - 24 I. Broz Tito: "O prebyvanii v Rossii vo vremja velikoj oktjabrskoj sotsialititjeskoj revolutsii i grazhdanskoj vojny", *Novaja i novejsjaja istorija* 1987:4, s. 110-111.
 - 25 Josef Kalvoda: "Czech and Slovak Prisoners of War in Russia during the War and Revolution", i Williamson Jr. og Pastor, s. 215-238.
 - 26 Frederichsen, s. 68-72.
 - 27 Martyn Housden: "When the Baltic Sea was a 'Bridge' for Humanitarian Action: The League of Nations, the Red Cross and the Repatriation of Prisoners of War between Russia and Central Europe, 1920-22", *Journal of Baltic Studies* 2007:1, s. 61-83.
 - 28 Gaston Lichtenstein (comp.): *Repatriation of Prisoners of War from Siberia: A Do-*

- cumentary Narrative* (Richmond 1924).
Passim.
- 29 Frederichsen, s. 83.
- 30 Peter Pastor: "Introduction", i Williamson Jr. og Pastor: s. 114-117.
- 31 Peter Gatrell s. "Prisoners of War on the Eastern Front during World War I", *Kritika : Explorations in Russian and Eurasian History* 2005:3, s. 566.
- 32 V.V. Polikarpov: "Voennoplennye v lagerjakh pod Izjevskom v 1915-1916gg.", *Voprosy istorii* 2007:2, s. 94-105.
- 33 Rachamimov, s. 3, 17, 20-21, 67-68, 78-81, 94-95, 122-125.
- 34 Novikova: s. 55.
- 35 Michella Erichsen: "De nordiske Landes Hjælp til Krigsfangerne i Sibirien under og efter Verdenskrigen", *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri* 1939, s. 294; Holst-Møller, s. 3; George Thomas Marye: *Nearing the End in Imperial Russia* (New York, 1970), s. 49-50.
- 36 Frederichsen, s. 54-56, 76-77.
- 37 *Ibid.*, s. 83-93.